

Įvadas

Jūs žinote, kad lietuvių kalba yra seniausia išlikusi indoeuropiečių kalba. Ji yra išlaikiusi daugiausia fonetinių ir morfologinių prokalbės, iš kurios išsirutuliojo dauguma Europos kalbų, ypatybių. Įžymūs filologai sutinka, kad lietuvių kalba yra ne tik seniausia kalba pasaulyje šiandien, bet ir arijų pripažinta kaip jų kalbų šaltinis prieš pastebint sanskrito (klasikinės Indijos kalbos, priskiriamos indoeuropiečių kalbų šeimai) evoliuciją. Lietuvių kalbos senumas ir jos gramatinė struktūra priskiria ją tam pačiam laikotarpiui kaip ir seniausias sanskritas – 2000 m. pr. m. e.

Prof. B. Dvaitas (Benjamin Dwight) yra pasakęs: „Lietuvių kalba iki šių dienų išlaikė savo senovinę formą. Kalbininkai, remdamiesi lietuvių kalbos duomenimis, bando rekonstruoti bendrą indoeuropiečių kalbą.“

Plačiau skaitykite <https://goo.gl/G881NN>.

1

Perskaitykite pateiktas ištraukas apie lietuvių kalbą, jos istoriją ir kilmę. Atlikite užduotis ir argumentuotai atsakykite į klausimus.



Užduotys ir klausimai

1. Kokiai auditorijai skirtas kiekvienas tekstas?
2. Įvertinkite informacijos patikimumą.
3. Vienu sakiniu nusakykite kiekvieno teksto esmę.

I tekstas

Teodoras S. Turstonas (Theodore S. Thurston)

Lietuvių kalba, kokia sena ji bebūtų, pasižymi nuostabia struktūra, tobulesne už sanskritą ir graikų kalbą, žodingesnė negu lotynų kalba ir nepalyginamai įmantresnė negu bet kuri iš paminėtų trijų. Ir vis dėlto lietuvių kalba su visomis trimis kalbomis turi didesnį giminingumą, negu kad gamta būtų galėjusi sukurti, ne tik veiksmažodžių šaknyse, bet ir taip pat gramatinės struktūros formose bei žodžių morfologinėj konstrukcijoj. Toks aiškus giminingumas, kad bet koks filologas gali matyti labai aiškiai, kad sanskritas, graikų ir lotynų kalbos turėjo išsivystyti iš bendro šaltinio – lietuvių kalbos.

Dėl panašios priežasties galima daryti prielaidą, kad herulai, rugiai, gotai, senprūsiai, latviai ir jų kalbos buvo tos pačios kilmės, nes jie buvo senovės lietuviai. (Interneto prieiga <https://goo.gl/W4NXPe>.)

II tekstas

Neringa Lašienė

Iš vadinamosios indoeuropiečių prokalbės išsiriti tiek baltai, tiek slavai, tiek germanai. Tačiau baltų – slavų kalbų problematika yra išskirtinė, sako profesorius R. Eckertas. Kas atsirado pirmiau – baltai ar slavai? Pasak profesoriaus, yra įvairių teorijų, yra mitų ir legendų. Augustas Šleicheris XIX amžiuje sukūrė prokalbių teoriją, kurioje buvo teigiama, kad baltų ir slavų kalbos yra kilusios iš vieno šaltinio. Jis surinko panašumų indoeuropiečių kalbose ir jais remdamasis įrodė, kad tų kalbų prokalbė buvusi bendra. Tačiau, sako profesorius R. Eckertas, toji prokalbių teorija yra šiek tiek tiesmukiška ir nepakankamai vertina kalbų skirtumus, kurie taip pat yra akivaizdūs. Ir ne tik leksika, bet ir morfologija, fonetika – visuose kalbų lygiuose tų skirtumų pilna.

Yra mokslininkų, kurie mano, kad baltai ir slavai gyveno šalimais, buvo artimi kaimynai, gal net kurį laiką buvo gerokai susimaišę. Ir toji artima kaimynystė veikė vienu ir kitu kalbą ir kultūrą. V. N. Toporovas daug tyrinėjo šią problematiką, aiškinosi įvairių vandenvardžių ir vietovardžių, kitokių pavadinimų kilmę iki pat Maskvos ir nustatė, kad dauguma jų – baltiški. Baltai buvo toli išplitę į rytus, rusiškai vadinami goliadais, lietuviškai – galindais. V. Ivanovas ir V. N. Toporovas vienoje Maskvos konferencijoje išsakė savo nuomonę, kad proslavų kalba yra viena iš periferinių vakarinių baltų kalbos atšakų. Kilo labai karštų ginčų, prisimena profesorius R. Eckertas. Pasak jo, tai įdomi hipotezė, bet ji nėra visuotinai pripažinta, nes ne visi kalbų tyrinėtojai sutinka su ja.

Kita vertus, Ivanovas ir Toporovas rekonstravo bendrybių sistemas atskirai baltų ir atskirai slavų kalbose. Iš rekonstruojamos probaltiškosios sistemos galima išvesti proslaviškąją, o iš proslaviškosios išvesti probaltiškosios – ne. Tai gana įtikinamai įrodo, kad vis tik slavų kalbos išsirutuliojo iš baltiškosios šakos. Jaunoji mokslininkų karta siūlo vėl kitas hipotezes, nes minėtosios rekonstrukcijos yra gana abstrakčios ir reikia atsižvelgti ir į arealinius ryšius, kontaktus tarp kalbų. (Interneto prieiga <https://goo.gl/raLyy9>.)

III tekstas

Migelis V. Svensonas (Miguel V. Svensson)

Svarbiausias XIX a. vidurio autorius yra Augustas Schleicheris (1821–1868), kurio pagrindinis darbas yra knyga *Compendium der vergleichenden Grammatik der indogermanischen Sprachen*, 1861–1862 m. Joje Schleicheris pirmasis ėmėsi rekonstruoti prokalbės formas, kurias žymėjo ženklų * (taip žymima iki šiol). Jis taip pat yra ir kalbų medžio – būdo ryšiams tarp atskirų indoeuropiečių kalbų šakų žymėti – autorius.

Dar minėtinas ir vėlesniam periodui priskirtinas Johannesas Schmidtas (1843–1901), pasiūlęs kalbų santykiams apibrėžti bangų teoriją, kuri buvo alternatyva Schleicherio kalbų medžiui. Iki šiol abu būdai išlieka pagrindiniai modeliai ryšiams tarp kalbų aprašyti.

Indoeuropiečių kalbų branduolys (indoiranėnų, graikų, lotynų ir germanų kalbos) buvo praplėstas baltų, slavų ir keltų kalbomis, o kiek vėliau čia buvo priskirta ir albanų kalba. Šiuo laikotarpiu į priekį pažengė atskirų kalbų sinchroninė ir diachroninė analizė (pvz., Schleicherio darbai apie lietuvių kalbą, Kasparo Zeusso – apie keltų kalbas ir kt.). 1875 m. Heinrichas Hübschmannas įrodė, kad armėnų kalba yra savarankiška indoeuropiečių kalbų šeimos narė (o ne pakitusi iranėnų tarmė, kaip iki tol manyta). (Svensson M., V. *Indoeuropiečių kalbotyros pagrindai: mokymo priemonė*. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Elektroninis išteklius. Vilnius, 2016, 9).

Metodinės nuorodos mokytojui

Mokiniai turi kritiškai įvertinti pateiktą informaciją skirtinguose tekstuose, gebėti nusakyti autoriaus požiūrį į rašomą dalyką, priskirti tekstą tam tikram stiliui, nuspėti auditoriją, kuriai skirtas tekstas.

Pirmajame tekste išryškėja autorius romantinis požiūris į lietuvių kalbą, jos kilmę. Lietuvių kalba tiesiog žavimasi, jai priskiriami mokslininkų nepatvirtinti teiginiai. Tekstas parašytas publicistiniu stiliumi. Informacija šiame tekste nepatikima, nes nėra mokslinių argumentų, patikimų faktų, įrodymų.

Antrajame tekste autorius kritiškai referuoja apie baltų, iš kurių atskilo lietuvių kalbą, ir slavų kalbų kilmę. Tekstas parašytas mokslo populiarinamuoju stiliumi. Informacija patikima, nes remiamasi konkrečiais kalbotyros tyrėjais, jų darbais. Informacija skirta daugiau plačiajai visuomenei, ne tik filologams.

Trečiajame tekste išryškėja grynai mokslinis autoriaus požiūris į lietuvių kalbos kilmę, raidą. Mokslinė informacija skirta siauresnei auditorijai – kalbotyros specialistams.

2

Lietuvių kalba savo sistema labai artima senajai indų kalbai – sanskritui. Turime nemažai lietuvių kalbos ir sanskrito leksikos bendrybių.

SANSKRITAS

Klasikinė Indijos kalba, priskiriama indoeuropiečių kalbų šeimai. Sanskritas nebuvo šnekamoji kalba – tai labiau aukštosios kultūros kalba. Pažodžiui žodis „sanskritas“ verčiamas kaip „sukurtas“, apibendrintai – kaip „tobulas“. Ji buvo ir yra vartojama kaip liturginė hinduizmo, budizmo kalba.

Sanskrito tekstas,
iškaltas ant akmens



Šalia pateiktų sanskritizmų pagal pavyzdį parašykite lietuvių kalbos žodžių atitikmenis.



Užduotis

- Skr. ávis – liet. *avis*
 skr. *vřkas* – liet.
 skr. áksį – liet.
 skr. *duhitar-* – liet.
 skr. ášmā (ášman-) – liet.
 skr. *dántas* – liet.
 skr. *kravis* – liet.
 skr. *nakhás* – liet.
 skr. *nāsā* – liet.
 skr. *pád* – liet.
 skr. *tárunas* – liet.
 skr. *babhrús* – liet.
 skr. *agnís* – liet.

Metodinės nuorodos mokytojui

- Skr. ávis – liet. *avis*
 skr. *vřkas* – liet. *vilkas*
 skr. áksį – liet. *akis*
 skr. *duhitar-* – liet. *duktė*
 skr. ášmā (ášman-) – liet. *akmuo (akmens)*
 skr. *dántas* – liet. *dantis*
 skr. *kravis* – liet. *kraujas*
 skr. *nakhás* – liet. *nagas*
 skr. *nāsā* – liet. *nosis*
 skr. *pád* – liet. *padas, pėda*
 skr. *tárunas* – liet. *tarnas*
 skr. *babhrús* – liet. *bebras*
 skr. *agnís* – liet. *ugnis*

3



Užduotys ir klausimai

1. Naudodamiesi elektroniniu *Latvių–lietuvių kalbų žodynu* (internetu prieiga <http://www.zo-dynas2.lt/latviu-lietuviu/>) išverskite populiaraus latvių rašytojo Janio Jaunsudrabinio (Jānis Jaunsudrabiņš) trilogijos *Aija* teksto ištrauką.

Vėl vėl vakarā saimnieka nebij mājā. Mēs atkal trīs vien paēdām vakariņas, un es taisījos iet gulēt. Aiju saimniece iesauca pie sevis. Tā viņa, kā gāja, tur arī palika.

Mans nodoms bija šovakar ar Aiju krietni izrunāties. Mēs taču tagad klētī būtu pilnīgi vieni. Tāpēc bija dusmas, kad, izgājis ārā, ieraudzīju saimnieces istabā uguni. Saimniece droši vien Aiju gribēja paturēt pie sevis kaut vai visu nakti, kamēr saimnieks pārradīsies. Viņa negribēja būt atkalsastapšanās viena. (Jaunsudrabiņš J. *Aija*, Rīga: Zvaigzne, 1997, 93.)

Vertimas

Vėlų vakarą šeiminko dar nebuvo namuose. Mes vėl tik trise pavalgėme vakarienę ir aš ruošiausi eiti miegoti. Aiją šeiminkė pasikvietė pas save. Kur ji ėjusi, ten ir pasiliko.

Ketinau šį vakar su Aija atvirai pasikalbėti. Mes klėtyje būtume buvę visiškai vieni. Todėl buvo pikta, kai, išėjęs į lauką, pamačiau šeiminkės kambaryje šviesą (žiburį). Šeiminkė norėjo, kad Aija su ja liktų visą naktį, kol šeiminkas pasirodys. Ji nenorėjo susitikti su šeiminku viena. (Laisvas vertimas. Autorė Sonata Vaičiakauskienė).

2. Kokių latvių ir lietuvių kalbos (baltiškųjų) bendrybių radote tekste?
3. Kokių žodžių reikšmės nesutampa lietuvių ir latvių kalbose?

Komentariai ir nuorodos

Mokiniai, naudodamiesi elektroniniu *Latvių–lietuvių kalbų žodynu* turi išversti pateiktą ištrauką iš latvių kalbos į lietuvių. Naudodamiesi žodynu ir versdami tekstą mokiniai gebės rasti bendrus lietuvių ir latvių kalbų (baltiškuosius) žodžius tekste. Taip pat mokiniai atkreips dėmesį, kad kai kurių žodžių reikšmės nesutampa – yra *pasilinkusios* į vieną ar kitą pusę.

Palyginkime:

vēlus : *vēls*

vakaras : *vakars*

būti : *būt*

vienas : *viens*

mes : *mēs*

savęs : *sevis*

eiti : *iet*

mano : *mans*

ugnis : *uguns*

naktis : *nakts*

Kai kurių žodžių reikšmės lietuvių ir latvių kalbose nesutampa. Palyginkime:

gulēti : *gulēt* ‚miegoti‘

Literatūra ir šaltiniai

Butkus, A. (2008). *Latvių kalba: gramatika ir pratimai*. Antras leidimas. Elektroninis išteklius. Kaunas: AESTI.

Jaunsudrabiņš, J. (1997). *Aija*. Rīga: Zvaigzne.

Lietuvių kalbos ir literatūros pagrindinio ugdymo bendroji programa (2016). Vilnius: Švietimo ir mokslo ministerijos Švietimo aprūpinimo centras.

Markevičienė, Ž. (2002). Lietuvių, hindi ir sanskrito kalbų leksinės bendrybės. *Kalbotyra*, LI (1), 99–114.

Interneto prieiga <https://etalpykla.lituanistikadb.lt/fedora/objects/LT-LDB-0001>.

Svensson M., V. (2016). *Indoeuropiečių kalbotyros pagrindai: mokymo priemonė*. Antras pataisytas ir papildytas leidimas. Elektroninis išteklius. Vilnius: Vilniaus universitetas.

Lietuvių kalbos ištakos <https://goo.gl/1rNDoL>.

Baltų ir slavų kultūrų sankirtos <https://goo.gl/LL5KRG>.

Lietuvių kalba – seniausia išlikusi kalba <https://goo.gl/qcucMG>.

Latvių–lietuvių kalbų žodynas <https://goo.gl/j1x9FF>.

Latvių–lietuvių kalbų žodynas <https://goo.gl/WLbtt9>.